

Το ελληνικό θαύμα. Η κορύφωση και οι αιτίες της Πολιτισμός / Ιστορία

Ηλίας Λιαμής, Σύμβουλος Ενότητας Πολιτισμού

Η φάση των ιστορικών ελληνικών χρόνων κοινωνική και πολιτιστική κορύφωση του «ελληνικού θαύματος» κατά την κλασική εποχή, συνήθως διαιρείται σε τέσσερις περιόδους:

1100-800 π.Χ.: μεταβατική φάση πρώιμη ιστορική περίοδος που ονομάζεται και ομηρική εποχή οι ηρωικοί χρόνοι.

800-479 π.Χ.: Αρχαϊκός ελληνισμός.

479-336 π.Χ.: Κλασικός ελληνισμός.

336-215 π.Χ.: Αλεξανδρινός ελληνισμός.

Αυτές οι τέσσερις περίοδοι συνθέτουν την εποποιία ενός λαού που απέκτησε την τελική του διαμόρφωση, διέγραψε μία καταπληκτική τροχιά εξαπλώσεως, αναπτύξεως, δημιουργίας και παρακμής με υπόβαθρο τη βαθμιαία επικράτηση της δημοκρατικής οικονομίας και δραματικό αποκορύφωμα την πολιτιστική

μεγαλουργία των κλασικών χρόνων.

Η αρχή των ιστορικών χρόνων εγκαινιάζεται με την πληθυσμιακή αναστάτωση που προκάλεσε η επιδρομή των Δωριέων και άλλων φύλων και φυγή των Αχαιών και άλλων. Για την εποχή εκείνη έχουν επισημανθεί 32 ελληνικά φύλλα από τα οποία τα 15 τουλάχιστον πήραν μέρος σαν εισβολείς ή πρόσφυγες.

Οι εισβολείς, αλλού επιβλήθηκαν σαν κατακτητές. Αλλού συμβίωσαν με τους κατοίκους και παρέμειναν. Αλλού οι ντόπιοι δεν θίχτηκαν και έμειναν κύριοι του τόπου τους. Αλλού, μαζί με τους πρόσφυγες, παράλληλα η ταυτόχρονα, μετανάστευσαν προς τα νότια ή ανατολικά (Κρήτη, Μικρασία) γιατί δεν έμειναν ικανοποιημένοι με ότι κατέκτησαν στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Και πραγματικά, το χάος, η καταστροφή, η παρακμή προκάλεσαν μεγάλη πτώση του βιοτικού επιπέδου, περιορισμένη παραγωγή, νέκρωση, που επεκτεινόταν και στους επιδρομείς. Το εμπόριο εξάλλου είχε εκμηδενιστεί όχι μόνο γιατί εξέλειπαν οι αγορές, αλλά και γιατί, με την παραγωγική κατάρρευση, δεν υπήρχε περίσσειμα προϊόντων που να χρησιμοποιηθεί για ανταλλακτικούς σκοπούς.

Αυτή η κατάσταση διήρκεσε επί 300 περίπου χρόνια. Από το 12ο έως τον ένατο αιώνα π.Χ. (1100π.Χ.-800π.Χ.). Βαθμιαία όμως άρχισε πάλι η ανάρρωση. Η παραγωγή αυξήθηκε, ο πληθυσμός επίσης. Το 900 π.Χ. εμφανίστηκαν οι Φοίνικες φέρνοντας αναζωπύρωση του εμπορίου. Γρήγορα τους μιμήθηκαν οι Έλληνες ξαναβρίσκοντας την εμποροναυτική ορμή και το δαιμόνιο των Μινωιτών και Μυκηναίων. Έτσι, άρχισε μία επιτάχυνση των εξελίξεων και ο επεκτατικός

οργανισμός δονούσε πάλι τον ελληνικό χώρο.

Ισχυρή ώθηση σε αυτή τη νέα διαδικασία έδωσαν δύο γεγονότα. Το ένα ήταν ο υπερπληθυσμός. Η ανάρρωση έφερε αύξηση του πληθυσμού αλλά γρήγορα η αύξηση ξεπέρασε τις τροφοδοτικές ικανότητες του κακοτράχαλου ελληνικού χώρου. Η πίεση προς τον αποικισμό σε άλλες περιοχές για την υπερπόντια μετανάστευση, γινόταν ολοένα πιο αισθητή. Το άλλο γεγονός ήταν ότι ο υπερπληθυσμός δημιουργούσε κοινωνικά προβλήματα, (ταραχές, επαναστάσεις, στάσεις, εγκληματικότητα). Όλους όσους ανακατεύονταν σε τέτοιες εκδηλώσεις, και είχαν γίνει πολλοί, οι αρχές ήθελαν να τους ξεφορτωθούν στέλνοντάς τους σε αποικίες.

Έτσι, μία σειρά συγκυριών και αιτιών προκάλεσαν μία ισχυρότατη ροπή προς την εμπορική και αποικιστική εξόρμηση και εξάπλωση, μοναδική στα χρονικά της ανθρωπότητας, ενώ είχε πια ολοκληρωθεί ο ελληνικός σχηματισμός. Είναι η μεγάλη εξόρμηση που αρχίζει τον 8ο αιώνα, ενώ εμφανίζεται ολοένα ακμαιότερος ο αρχαϊκός ελληνικός πολιτισμός.

Εκείνη η εξόρμηση είχε αρχικά στόχο τη Δύση. Πρώτοι οι Ευβοείς αποίκησαν τις Πιθηκούσες νήσους και ύστερα την Κύμη στις ακτές της Καμπάνιας (Ιταλία). Γρήγορα ιδρύθηκαν πολυάριθμες αποικίες στη Σικελία, στη νότιο Ιταλία. Ως τον 5ο αιώνα π.Χ. ο ελληνικός αποικισμός είχε επεκταθεί στη σημερινή νότια Γαλλία (Μασσαλία, Αντίπολη, Θηλίνη) και την Ισπανία (Ρόδη, Εμπορίες, Ηρεμοσκοπέιον). Ταυτόχρονα, αποικήθηκε και ο Εύξεινος Πόντος και η Αζοφική Θάλασσα καθώς και η Κυρηναϊκή, η Κύπρος και η απέναντι μικρασιατική ακτή. Ο εποικισμός εκείνος απλώθηκε σε χώρο που, όπως παρατηρεί η «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» για τις συνθήκες της εποχής εκείνης, πρέπει να θεωρηθεί μεγαλύτερος από ότι είναι σήμερα ολόκληρη η οικουμένη.

Τον 5ο αι. π.Χ., ο αρχαϊκός ελληνικός κόσμος έχει εξαπλωθεί στο μέγιστο της εκτάσεως του, έχοντας παρουσία από την Ανατολική Μεσόγειο μέχρι και τις ανατολικές ισπανικές ακτές, και βεβαίως στον Εύξεινο Πόντο.

Αλλά, βέβαια, κάποτε κορέστηκε αυτή η επεκτατική τάση. Έφτασε στα ανώτατα όρια των αριθμητικών δυνατοτήτων του Ελληνισμού. Ο δυναμισμός του όμως, η ορμή του, συνεχιζόταν. Και μη έχοντας πια δυνατότητες να εκτονωθεί σε πλάτος, δεν ήταν παράδοξο που άρχισε να συγκεντρώνεται για να ξεσπάσει σε ύψος: την αποικιστική και εμποροναυτική εξάπλωση διαδέχθηκε η πνευματική ανάπτυξη με ρυθμούς εξίσου γοργούς με τους οποίους πραγματοποιήθηκε η μεγάλη έμπορο-αποικιστική εξόρμηση. Συντέλεσε αυτό και η συρροή πολιτιστικών στοιχείων χάρη στις πυκνές επαφές και την εποικιστική μίξη με όλο τον γνωστό κόσμο. Και έτσι ο αρχαϊκός πολιτισμός εξελίχθηκε στον κλασικό πολιτισμό, την αποκορύφωση του «ελληνικού θαύματος».

Που οφείλεται σε όλη την πολυσύνθετη εξέλιξη του το ελληνικό θαύμα;

Είπαν ότι το κλίμα υπήρξε βασικός συντελεστής, τουλάχιστον της πνευματικής αναπτύξεως. Γράφει ο Πλάτων στον Τίμαιο για τη συνομιλία του Σόλωνος με τον ιερέα της Ίσιδος, ο οποίος του είπε:

«Όταν λοιπόν οι θεοί διαμοίρασαν μεταξύ τους τη γη, τη δική σας και δική μας

χώρα ανέλαβε η θέα (Ίσις, Αθήνα) που κατοικεί στον τόπο σας γιατί ήξερε καλά πως η ευκρασία των εποχών που επικρατούσε θα κάνει άνδρες νοημονεστάτους\’.

Πολύ όμως τόποι στον τότε γνωστό κόσμο είχαν κλίμα εύκρατο, αλλά δεν ανέδειξαν πολιτισμούς σαν τον ελληνικό.

Γράφτηκε επίσης ότι η ελληνική δημιουργικότητα ήταν κληρονομιά ινδοευρωπαϊκή. Αλλά, όπως παρατηρεί ο αρχαιολόγος Δ. Θεοχάρης:

Το ελληνικό πνεύμα δεν κατάγεται από τους βαρβάρους Ινδοευρωπαίους. Τεράστιες εκτάσεις της Ευρώπης και της Ανατολής κατέκλυσαν οι ορδές των Ινδοευρωπαίων, πουθενά όμως αλλού δεν μπόρεσαν να αναπτύξουν πολιτισμό ανάλογου ύψους προς τον ελληνικόν.

Ούτε όμως και η άποψη πως η θέση του ελληνικού χώρου ως σταυροδρομιού ανάμεσα σε ανατολή και δύση προσέδωσαν αυτόν τον δυναμισμό στον ελληνικό πολιτισμό. Ο παράγοντας αυτός μπορεί ίσως να εξηγήσει την σύνθεση όχι όμως και αυτή την εκρηκτική επέκταση σε πλάτος και βάθος του ελληνικού θαύματος.

Όπως όλα τα ιστορικά φαινόμενα, έτσι και το φαινόμενο ελληνικό θαύμα έχει οπωσδήποτε μεικτές και αλληλοσυμπληρούμενες αιτίες. Δεν μπορεί όμως κανείς να αφαιρέσει από την εξίσωση τον κοινωνικό παράγοντα. Χωρίς ένα κοινωνικό σύστημα που δίνει κίνητρα στο να αναλάβει ο άνθρωπος μεγάλο ρίσκο προκειμένου να αυξήσει την περιουσία του, η κάθε κοινωνία όπως και η αρχαϊκή ελληνική κοινωνία, θα έφταναν στην καλύτερη περίπτωση σε μία τέλεια οργάνωση, όχι όμως και σε αυτόν τον δυναμισμό.

Είναι βέβαιον ότι, όσο οι κοινωνίες παραμένουν κλειστές, η κοινωνική οργάνωση οδηγεί σε ένα κοινωνικό σύστημα κοινοκτημοσύνης. Η εξέλιξη του συστήματος αυτού οδηγεί οπωσδήποτε στη συγκέντρωση εξουσίας και πλούτου σε μία μικρή κοινωνική ομάδα ή ακόμη και σε ένα πρόσωπο όπως για παράδειγμα ο Μίνωας στην Κρήτη. Η ελληνική εξόρμηση όμως είχε τέτοια δύναμη και απαιτούσε τόση τόλμη, τόσο γαλβάνισμα ψυχής, τόση περιφρόνηση του κινδύνου ώστε ήταν αδύνατον να την πραγματοποιήσουν άνθρωποι υπάλληλοι, ανώνυμα μέλη της κοινότητας εκτελώντας εντολές ενός γραφειοκρατικού βασιλικού συστήματος. Οι τολμηροί έμποροι και οι τολμηροί θαλασσοπόροι θα έπρεπε να είχαν κάποιο ισχυρότατο κίνητρο που δεν μπορούσε να ήταν άλλο από το προσωπικό κέρδος. Και αυτό δεν μπορεί παρά να συνδέεται με κάτι απλούστατο: την ατομική ιδιοκτησία.

Όσο τα εργαλεία εξελίσσονταν, ιδιαίτερα από την εποχή του χαλκού και μετά τόσο είναι βέβαιο πως οι μεμονωμένες οικογένειες ήταν σε θέση πλέον να εξασφαλίσουν για τον εαυτό τους όλα τα αγαθά της φύσης και να δημιουργήσουν τις πρώτες μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις.

Το κοινοτικό σύστημα είχε αποδώσει ό,τι μπορούσε. Από κει και πέρα αποτελούσε φραγμό στην ανάπτυξη και έπρεπε να αντικατασταθεί με ένα σύστημα πρώιμου καπιταλισμού με δικλείδες ασφαλείας, όπως και έγινε. Το γεγονός αυτό όμως δεν υπήρξε μόνιμο. Είναι βέβαιο πως σε κάθε συρρίκνωση των ελληνικών κοινοτήτων λόγω των επιδρομών, καθώς η κοινωνία ήταν υποχρεωμένη να ακολουθήσει

οικονομικά μοντέλα που θα της επέτρεπαν απλώς την επιβίωση, το κοινοτικό σύστημα θα επανερχόταν, μέχρις όμως επανέλθει η ευημερία. Κάθε ανάρρωση γινόταν αιτία να εμφανιστεί ξανά η ατομική ιδιοκτησία. Οι γαίες διακρίνονταν πάλι σε κοινοτικές και ιδιωτικές, που αποκαλούνταν «τεμένη». Και σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας πρέπει να έδωσε η αρχή που επικράτησε σε όλο τον χώρο: όποιος αναλαμβάνει να αξιοποιήσει μία εγκαταλειμμένη έκταση, την καθιστούσε κτήμα του, «τέμενος». Καθώς όμως οι Αχαιοί και άλλα φύλλα πήραν το δρόμο της φυγής, ή εγκαταλελειμμένες αυτές εκτάσεις που περιέρχονταν σε ιδιωτικά χέρια θα ήσαν πολύ μεγάλες.

Έτσι ξανάβρισκε τον εαυτό του ο ελληνικός χώρος μετά τη νέα πρόσκαιρη επάνοδο στο κοινοτικό σύστημα, το οποίο ήταν αδύνατον πια να σταθεί μακροπρόθεσμα. Στην αλλαγή αυτή μπορούμε να αποδώσουμε τη νέα ώθηση προς την ανάπτυξη, προς τη διαφοροποίηση των τάξεων, προς την αξιοποίηση της ατομικής πρωτοβουλίας που για εκείνη την εποχή ήταν αναγκαίος όρος της πρόοδου.

Ο ερχομός της κλασικής εποχής δεν συνδέεται μόνο με τον πολιτισμό, αλλά και με ένα θαυμαστό σύστημα ρύθμισης της ατομικής ιδιοκτησίας και φραγμού στην άμετρη συγκέντρωση πλούτου. Στον διπλό αυτό παράγοντα -πολιτισμός και διανομή του πλούτου- στηρίχτηκε η Αθηναϊκή Δημοκρατία που απεδείχθη, παρά τις αδυναμίες και τις δυσλειτουργίες της, το πιο ανθεκτικό πολιτικό σύστημα μέχρι σήμερα.

<https://bit.ly/3g0d4mE>